

O`ZBEK ADABIYOTIDA STRUKTURALIZMNING O`RGANILISHI

**Nasiba Narova filologiya fakulteti o`zbek adabiyotshunosligi mutaxassisligi
II bosqich magistranti**

Strukturalizm atamasi Sharq adabiyotida (o`zbek adabiyotida) XXI asrning boshlarida Yevropa xalqlari adabiyoti ta`sirida kirib kela boshladi. An`anaviy adabiyotshunoslik badiiy asar bilan shug`ullansa, strukturalizm esa badiiy matnni tadqiq etadi. Strukturalizm atamasi asosan aniq fanlar (matematika, geometriya, fizika, kimyo...)ga nisbatan qo`llanilgan bo`lib, adabiyotshunoslikda struktur atamasining ishlatilishi aniq fanlarga xos unsurlarni ijtimoiy fanlarga yaqinlashtirishni ko`rsatadi.

«Struktur so`zi narsa tarkibiy qismlarining o`zaro bog`liqlik ravishda joylashuvini anglatadi»<sup>1</sup>. Oddiy kuzatishlarimiz asosida misol qiladigan bo`lsak, odam tanasining bosh qismidagi a`zolari og`iz (lablar), burun, ko`z, qosh, quloq, soch - barchasi Olloh taoloning inoyati ila sistemaga solinib, tartib bilan joylashtirilgan. Og`iz o`rnida ko`zni, burunni o`rnida quloqni tasavvur qila olmaymiz, biroq ular orasida ma`lum funksiyalarni bajarishda mushtaraklik bor, biri ikkinchisini taqozo etadi. «Struktura ham sodda qilib aytganda, yuksak ichki tartib tarkibidagi intizomdir. U sistema tushunchasi bilan chambarchas bog`liq. Chunki struktura sistema qaror topishining tuzilishi va ichki shakli bo`lib, bu shakl mazkur sistema elementlari o`rtasidagi barqaror o`zaro aloqalarning birligi sifatida yuzaga keladi. Sistemaning o`zi esa o`zaro munosabat va aloqada bo`luvchi va muayyan yaxlitlikni, birlikni tashkil etuvchi elementlar to`plamidir»².

Strukturalizm XX asrning o`rtalarida Fransiyada fan sifatida shakllandi. Keyinchalik qolgan G`arb mamlakatlariga tarqala boshladi. XX asrning 60 -yillarida

¹ Мелиев С. Структурализм ва структур таҳлил ҳақида. –Ўзбек тили ва адабиёти. –Тошкент. 2009. №2 Б 12.

² Уша маколадан (12 бет)

Rossiyada professor Y.Lotman rahbarligida struktural markaz tashkil etilgan. Bu fanning asoschilari va rivojlanishi uchun hissa qo'shgan olimlar Klod Levi Stross, Rolan Bart tadqiqotlari va asarlari hozirgi kungacha dasturul-amal bo'lib kelmoqda. Yuqorida ta'kidlaganimizdek, bu fan o'zbek adabiyotiga XXI asrning boshlarida kirib kela boshladi. Strukturalizmning fan sifatida kirib kelishi, bu boradagi izlanishlarning, tadqiqotlarning boshlanishiga asos bo'ldi. Biz o'zbek adabiyotida strukturalizm tadqiqiga bag'ishlangan ishlarni «O'zbek tili va adabiyoti» jurnalida chop etilgan olimlarning maqolalari misolida ko'rib o'tmoqchimiz. Bu borada G'ayrat Murodov, Qurdosh Qahramonov, Dilmurod Qur'onov, Suvon Meliyev, Muhammadjon Xolbekov, Uzoq Jo'raqulovlar salmoqli ishlarni amalga oshirdilar.

2008-yil O'TAning 2-sonida chop etilgan Suvon Meliyevning "Strukturalizm va struktur tahlil" maqolasida fransuz olimlari R.Pento va M.Gravitsining «Ijtimoiy fanlar, metodlar» kitobida struktur tushunchasi va uning turli fanlar matematika, tilshunoslik, etnologiya, psixologiya, ijtimoiy psixologiya, iqtisod, sotsiologiyada qo'llanilishi haqida batafsil ma'lumotlar berilib, kitobda struktur tushunchasini quyidagicha ta'riflaganini yozadi. «Biz shuning uchun struktura atamasining tarafdorimizki, u juda ma'nodor va ijtimoiy fanlarning hozirgi holati uchun namuna. Fizika, biologiya, psixologiyaning so'ngi yillardagi rivojida biz chuqur o'xshashliklar ko'ramiz. Bu o'xshashliklar voqelikka, sof tahliliy yondashuvchi eski pozivistik konsepsiyalardan barcha elementlar majmuini o'zaro bog'liq munosabatlar va holatlarda qarab chiquvchi sintetik konsepsiyalarga o'tishda o'z ifodasini topadi, ya'ni ana shu struktura tushunchasini tashkil etadi»³. Bu berilgan ta'rifda xoh tabiiy, xoh ijtimoiy, xoh aniq fan bo'lsin, struktur atamasi o'ziga xos ma'no kasb etishi haqida to'xtanilgan. Yana bu maqolada Rolan Bartning struktur faoliyat qanday qoidalarga amal qilish haqidagi qarashlari, qadimgi yunon faylasufi Platonning "shakl" so'zini, "struktura" so'ziga salkam teng kelishi

³ Пэнто Р. , Гравитц М. Методы сом.наук. М., 1972, С.291.

haqidagi fikrlari, badiiy asar strukturaviy mutanosiblikda hosil bo'lgan sistema ekan, u ham ichki tartib-intizomga, shakliy struktur belgi alomatlariga ega bo'lmashligi mumkin emasligi, "Qur'oni Karim"dagi ilohiy tartib intizomga butkul mos kelishi haqida strukturalizmning eng o'jiz nuqtalari to'g'risida, strukturalizm asoschilaridan R.Yakobson Pushkin ijodiga bag'ishlangan struktur tahlillarida badiiy asarning ichki strukturasi asarning yetakchi struktur birliklari haqida batafsil fikr yuritilgan.

2009 yil O`TAning 5-sonida struktur yondashuvlar aks etgan birvarakaiga ikki maqola chop etildi. Qurdosh Qahramonovning «Adabiy tanqidda struktur metod talqini» va G`ayrat Murodovning «Kecha va kunduz» romanida zamonaviy tafakkur in`ikosi».

Q.Quronov maqolasida struktur tahlil metodi haqida to`xtalib, Abdug`ofur Rasulovning "Struktura va strukturalizm" maqolasi tahliliga kirishadi va A.Rasulov strukturaning janr, asar nomi va qahramonlar tasviri bilan bog`liqligi A.Oripov, T.Murod, U.Azim, Faxriyor, U.Hamdam asarlaridan olingan parchalar bilan asoslanganini yozadi. Struktur tahlil haqidagi qisqa ta`rifini keltiradi. «Strukturalizm - matnni o`qish, uqish, huzurlanish haqidagi fan. Strukturalizm talqin va tahlilning nozik go`zal yo`sini. Strukturalizm - modernizm mohiyatini ishonarli yoritib beruvchi vositadir», degan ta`rifini keltiradi. Hamda maqolada Hamidulla Boltaboyevning «Teranlik» maqolasidagi «Anor» hikoyasining struktur tahliliga bag'ishlangan struktur talqinni ko`rishimiz mumkin. Shu sonda chop etilgan keyingi maqola G`.Murodov bevosita struktur tahlilni Cho`lponning "Kecha va kunduz" romani misolida talqin qiladi. Muallif "Kecha va kunduz"ning yetakchi va ikkinchi darajali personajlari roman badiiy syujeti chiziqlarida harakat etar ekan, ularning murakkab, ko`p qatlamli ruhiy olamidagi muallif (roviy)ga ham, qahramonlarning o`ziga ham bo`ysunmaydigan mustaqil qonunuiyatlar, prinsiplar asosida rivojlanib boradigan oqim, to`lqinlar tufayli o`zliklarini, botiniy

xususiyatlarini ko`rsatib, oshkor etib borishini yozadi. Shuningdek, strukturalizm namoyandasi Rolan Bartning "Qahramon faoliyati, jismoniy va ma`naviy -psixik harakatlarni muallif (roviy) emas, badiiy matn strukturasining ichki, mustahkam oqimlari, qonuniyatlari, o`zaro munosabatlari belgilab, boshqarib boradi» degan fikri bilan mustahkamlaydi. Struktur maydonning nafaqat gorizontal, shuningdek, vertikal jihatdan keng ekanligini qiyosiy tahlillar orqali yoritib beradi.

O`TAning keyingi yillardagi sonlarida ham struktur tahlillar o`rin oldi. 2011 yil O`TAning 1-sonida Nafisa Aliyevaning «O`tkan kunlar»da psixoanalitik holatlar» nomli, 2013-yil O`TAning 2-sonida Muhammadjon Xolbekovning «Rolan Bart va struktur adabiyotshunoslik» maqolalari chop etildi.

Yuqoridagi misollardan ko`rish mumkinki, O`zbekistonda struktur yo`nalishni o`rganish, izlanish, tadqiqotlar olib borishga yangi bir maktab allaqachon shakllanib ulgurgan.